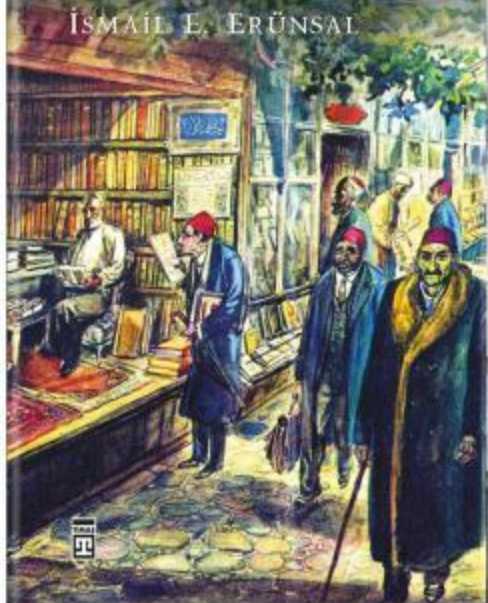

OSMANLILARDA SAHAFLIK VE SAHAFLAR

İSMAİL E. ERÜNSAL

İSMAİL E.
ERÜNSAL

İÇİNDEKİLER

GRAFİKLER	9
LİSTELER	10
KISALTMALAR	11
İTHAF VE TEŞEKKÜR	13
ÖNSÖZ	19
GİRİŞ: ORTA ÇAĞ İSLÂM DÜNYASININ SAHAFLARI:	
VERRÂKLAR	29
TARİHÎ GELİŞİM: İSTANBUL'DA VE İMPARATORLUĞUN DİĞER	
BÖLGELERİNDE KİTAP TİCARETİ VE SAHAFLAR	53
Bursa Sahafları	54
Edirne Sahafları	63
İstanbul Sahafları	69
Sahaftan Kitapçıya	81
Diğer Şehirlerdeki Sahaflar ve Kitap Ticareti	92
Yabancılara Kitap Satışı ve Bu Konuda Getirilen	
Sınırlamalar/Yasaklar	99
SAHAFLAR ÇARŞISI, SAHAF DÜKKÂNLARI VE SAHAFLAR	109
Hayırsever Sahaflar	135
Sahafların İlim ve Kültür Hayatına Katkıları	139
Sahafların Müşterileri	146

SAHAF DÜKKÂNLARINDAKİ KİTAPLAR	149
KİTAP FİYATLARI	171
SAHAFLARIN FAALİYETLERİYLE İLGİLİ DÜZENLEMELER	209
Sahafların Teşkilatı	213
Sahaflar Şeyhi	214
Sahaf Tellalları	220
Sahaflar Kethüdası	226
SAHAFLARIN EKONOMİK DURUMLARI	233
Sahaf Gediği	270
SAHAFLARA GELEN KİTAPLAR: NEREDEN, KİMLERDEN?	291
Sahafların Kitap Temininde Sarayın Rolü	291
İslâm Dünyasının Eski Kültür Merkezlerinden Gelen Kitaplar	295
Müstensihler, Hattatlar	297
Kitap Müzâyedeleri	304
MUHALLEFAT LİSTELERİ VEYA TEREKE KAYITLARI	317
YANGINLAR VE KİTAPLAR	331
SONUÇ	337
BİBLİYOGRAFYA	343
TABLolar	373
Tablo I: İstanbul Sahaflarının Terekeleri	375
Tablo II: İstanbul Dışındaki Sahafların Terekeleri	391
Tablo III: Belgelerde Geçen Sahaflar	395
Tablo IV: Terekelerde Geçen Mushafların Hattatları ve Fiyatları	431
Tablo V: Terekelerde Geçen Minyatürlü Yazmalar, Fiyatları ve Sahipleri	451
BELGELER	461
DİZİN	549

TARİHÎ GELİŞİM:
İSTANBUL'DA VE İMPARATORLUĞUN
DİĞER BÖLGELERİNDE KİTAP
TİCARETİ VE SAHAFLAR

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinin kültür tarihi bir yana siyasî tarihini bile kesin çizgilerle oluşturmak mümkün olamamaktadır. Orhan Gazi döneminden (1324-1360) itibaren fethedilen bazı bölgelerde eğitim kurumlarının teşkiline yönelik bazı faaliyetler hakkında da kaynaklarda önemli sayılabilecek bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Selçuk-Bizans hudut boylarındaki gazi topluluklarından meydana gelen bu beylik için en önemli meselenin “gaza” yani din uğruna savaşın oluşu kültürel faaliyetleri bir süre gölgelemiştir.

Ancak I. Murad devrinde (1362-1389) Edirne'nin de fethiyle Osmanlı hâkimiyetinin kendini Rumeli'de de hissettirmeye başlaması, Anadolu'da da bazı beyliklere âit yerlerin ele geçirilmesi ve diğer bazı beyliklerle de dostâne münasebetlere girişilmesi sonucu, bu beyliklerden Osmanlı ülkesine Orhan Gazi zamanında başlayan ulemâ akını hızlandığı gibi, oluşmaya başlayan ulemâ sınıfı da o dönemin ilim merkezleri olan Şam, Mısır, Horasan gibi bölgelere giderek bir ilim alış-verişini başlattılar. Yıldırım Bâyezîd döneminde de (1389-1402) Kütahya, Manisa ve Kastamonu gibi kültür merkezlerinin Osmanlı Devleti'ne katılımıyla bu tür faaliyetler daha da bir yoğunluk kazandı.

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde bazı şehirlerde kurulan medreselerin öğrencileri derslerde okudukları kitapları, büyük bir ihtimalle, istinsâh ederek temin etmekteydiler. Medreselerin kuruluşuyla birlikte kitap ticaretinin de başladığını söylemek pek mümkün gözükmemektedir. İslâmî bir kültür mirasına sahip olmayan İzmit, İzmit ve Bursa gibi şehirlerde bir alış-veriş ortamı oluşturacak sayıda kitabın mevcudiyeti pek mümkün değildir. Ancak eğitim kurumlarının çoğalması ve diğer beyliklerle ve İslâm dünyasının önemli kültür merkezleriyle olan münasebetlerin geliştirilmesi sonucu Osmanlı Devleti'ne başlayan ulemâ sınıfının göçü, beraberinde kitap akımını da başlatmış olmalıdır. Bir süre sonra bu şehirlerde medreselerin yoğunlaştığı bölgelerde kitap ticaretiyle uğraşan esnâfın ortaya çıkması pek tabiidir. Ancak medrese öğrencileri için kitap temininde istinsâh yolu daha yaygın olduğu için muhtemelen ilk ortaya çıkan sahaflar kitap satımından ziyade kâğıt, mürekkep, kalem gibi kitap yazımında kullanılan malzemeyi temin etmekteydiler. Taşköprü-zâde, Yıldırım Bâyezîd dönemi ulemâsından Molla Fenârî'den bahsederken, medrese talebelerinin onun hocalığı dönemine kadar Cuma ve Salı günü tatil yaptıklarını, Molla Fenârî'nin bu tatil günlerine Pazartesiyi de ilâve ettiğini belirtir. Buna sebep olarak da medrese talebelerinin o devirde büyük bir şöhret kazanan Sa'deddin Teftazânî'nin eserlerini okumak istemelerine rağmen bu eserleri satın almak için nüshalarını bulamadıklarını ve okuyacakları kitapları istinsâh yoluyla elde etmeye de vakitlerinin yetmemesini gösterir.¹ Aslında daha sonraki dönemlere ait kitap fiyat listelerine bakılacak olursa herhangi bir eserin satış için hazırlanmış bir nüshasının fiyatının bir medrese öğrencisinin temin edemeyeceği kadar yüksek olduğu görülür. Sahaflarda bulunan bu tür birçok eser genellikle zengin hayır sahiplerince alınarak kütüphaneler tesisi yoluna gidilmekteydi.

Bursa Sahafları

Osmanlı Devleti'nin ilk başşehri olan Bursa'da medreselerin oluşması ve ilmî hayatın gelişmesiyle XIV-XV. asırlarda muhakkak ki kitap ticaretiyle uğraşan bir esnâf gurubu ortaya çıkmıştır. Fakat bunun ne zaman başladığını tespit etmek mümkün değildir. Şehrin yaşadığı istila ve tahripler ilk dönemleri hakkındaki kaynaklara erişmemizi mümkün kılmamaktadır.

Osmanlı sahaflığı Bursa'da Osmanlı medrese sisteminin gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkmış olmalıdır. Osmanlılar tarafından fethinden itibaren Bursa, hem bir başşehir hem de İslâm dünyasının yeni kültür merkezlerinden

1 Taşköprülü-zâde, *Eş-Şekâ'ikü'n-Nu'mâniyye fi Ülemâ'i'd-Devleti'l-Osmaniyye*, neşreden Ahmed Subhi Furat, İstanbul 1985, s. 27-28.

biri olarak hızla gelişmiş ve XV. yüzyılın ilk yarısında şehirdeki medrese sayısı 21'e ulaşmıştı. Bu asırda İslâm dünyasının tanınmış pek çok âlimine ev sahipliği yapan Bursa, yeni bir ilim merkezi olarak kitap akışının, istinsâh ve telif faaliyetlerinin de yoğunlaştığı bir şehir hâline gelmiştir. Mübalağalı bir rakam olmakla beraber, Bursa'da hem müderris hem de kadı olarak görev yapmış olan Molla Fenârî'nin (ö. 1431) on bin kitabının olduğunun rivayet edilmesi, XV. yüzyılda Bursa'ya dikkate değer bir kitap akışının olduğunu düşündürülebilir. Ancak Timur istilasında şehrin maruz kaldığı tahribat kitap sayısını önemli ölçüde azaltmış olmalı ki terekelerdeki kitap sahiplerinin miktarı Edirne ve Kastamonu'ya göre oldukça düşüktür. Mesela Şevval 915-C. 917 (Ocak 1510-Eylül 1511) tarihleri arasındaki Bursa'ya âit bir *Muhallefat Defteri*'nde bulunan 210 terekenin sadece ikisinde kitap bulunmaktadır.²

Bursa'daki kitap ticaretiyle ilgili en erken kayıtlar XV. asra aittir. Floransalı seyyah Bernardo Michelozzi 1498 yılında Bursa'yı ziyaret ettiğinde 9 adet Grekçe elyazması satın aldığı söylerse de³ bu tür yazmaları şehrin sahaflarından satın almış olması uzak bir ihtimaldir. Bursa sahaflarıyla ilgili en erken kayıt Nizâmeddin b. Mevlana Muhyiddin'e aittir. Evâsıt-ı Z. 867 (Ağustos 1463) tarihli bu tereke kaydında üç lugat dışında 22 kitap, bir miktar cüz, kalemler ve misvaklar vardır.⁴ Erken dönem Bursa Şer'i Sicilleri'nde, kitap ticaretiyle uğraşan esnâfın terekelerinde kitap yanında hemen hemen dâima kalem, kâğıt gibi yazı malzemelerine, misvaklara farklı türlerden eşyalara da rastlanılmaktadır.

23 Zilhicce 908 (19 Haziran 1503) tarihli terekesinden⁵ oldukça zengin olduğu anlaşılan Bursa sahaflarından Muslihiddin Abdi'nin dükkânında muhtelif kumaşlar, ev ve giyim eşyası yanında çeşitli konularda da 125 kitap mevcuttur. Bazı eserlerin birden fazla nüshasının olduğu görülmektedir. Kitaplardan bir kısmı oldukça yüksek fiyatlardan satılmıştır: *Târih-i Taberî* 300 akçe; iki cild *Sihah-ı Cevheri* 800 akçe; *Şehnâme* 500 akçe *Bezzâziye* 700 akçe; *Mesnevi* 300 akçe. 300 akçeye satılan *Mihr ü Müşteri* ile 500 akçeye satılan *Hamse-i Nizâmî* ve 600 akçeye satılan *Külliyat-ı Selmân* minyatürlü nüshalar olmalıdır. 11 M. 917 (10 Nisan 1511) tarihinde terekesi tespit edilen Abidi (?) b. Yusuf'un dükkânında da birkaç eşya dışında 27 kitap bulunmaktadır.⁶ Bursa Şer'i Sicilleri'ndeki 10 S. 920 (6 Nisan 1514) tarihli bir tereke kaydında Alâ'addin b. Mehmed adlı

2 Bursa ŞS. A- 31, s. 1b-2a; 86a-b.

3 Heath W. Lowry, *Seyyahların Gözüyle Bursa*, çeviren Serdar Alper, İstanbul 2004, s. 24.

4 Bursa ŞS. A-1, s. 54a-b.

5 Bursa ŞS. A-165, s. 184a-185b.

6 Bursa ŞS. A-31, s. 86a-b.

bir sahaftan söz edilmektedir.⁷ 967 (1560) tarihli bir muhallefat kaydında da Mustafa b. Hüseyin'in sahaf dükkânındaki eşyasının bir listesi verilmektedir.⁸ Dükkânında bir miktar kitap ve kâğıt, kalem, kalemtraş gibi yazı aletlerinin yanında gülsuyu, saat, fener, gözlük, kible-nümâ gibi eşyanın bulunması Sahaf Mustafa'nın hayatını kazanmak için başka şeyler de satmağa çalıştığını gösteriyor.⁹ Emin Dede de kitap yanında kırtasiye malzemesi satan sahaflardandır. 5 Za. 978 (31 Mart 1571) tarihli terekesinde¹⁰ tespit edildiğine göre dükkânında çok sayıda cüz, köhne olarak tanımlanan bir miktar kitap, kâğıt cilalamak için kullanılan birkaç mühre, kalem, kalemtraş, mukavva, iki terazi ve hurdavât olarak belirtilip de ne olduğu bildirilmeyen eşya vardır. Bütün servetinin sadece 1.083 akçe olması Emin Dede'nin yaptığı kitap ticaretinden pek bir şey kazanmadığını göstermektedir.

Bursa'da kitap ticareti ile iştigal edenler arasında şâirler de bulunmaktadır. XVI. asır tezkire yazarlarından Âşık Çelebi, şâir Şevki-i sâni'den bahsederken "Bursa'da sahhâf dükkâmı açmış. Sedd-i ramak için kut-ı lâ-yemûtla ve ba'zı hurde cihetle kanaat idüp sâ'ir sevdâdan geçmiş idi" demektedir.¹¹ Öyle gözüküyor ki yukarda zikrettiğimiz bazı sahaflar gibi şâir Şevki'nin de işleri iyi gitmemekteydi.

Diğer taraftan geniş bir ticaret hacmine sahip olan arakiyeciler, kapamacılar ve bezzâz gibi bazı meslek mensuplarının da dükkânlarında kitap sattıklarını görmekteyiz. Mesela Mercan b. Abdullah ev ve giyim eşyasının yanında kitap da satmaktadır. Dükkânında bazılarının köhne olduğu belirtilen 12 kitap bulunmaktadır.¹² Arakiyecilik ve kapamacılık yapan Ahmed Çelebi b. Mehmed de Gurre-i Za. 1049 (23 Şubat 1640) tarihli terekesinden¹³ öğrendiğimize göre 960.839 akçelik büyük bir servete sahiptir. Ahmed Çelebi'nin dükkânında diğer eşya arasında isimleri verilen 9 kitap vardır. Bursalı olup İstanbul'da misafir olarak bulunurken vefat eden Kayseriyeli-zâde Mehmed Said Efendi'nin dükkânında da ev, mutfak, giyim eşyası yanında kırtasiye malzemesi ve kitaplar

7 Bursa ŞS. A-22, s. 123.

8 Bursa ŞS. A-77, s. 21b-22a.

9 İstanbul dışındaki sahaflar genellikle kitap yanında yazı malzemesi ve gülsuyu, gülyâğı, terazi, dirhem gibi şeyler de satmaktaydılar. 1301/1884 gibi geç bir tarihte Trabzon'da tespit edilen bir sahafın muhallefatında kitap ve her cins kâğıt, çeşitli ebrular, mürekkep, hokka, kalem, kalemtraş ve zamk yanında bıçak, cam dolabı, sakal tarağı, makara ve kuru karanfil bulunmaktaydı. Bkz. Trabzon ŞS. 221, s. 82-86.

10 Bursa ŞS. A-90, s. 60b-61a.

11 Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, c. III, yay. haz. Filiz Kılıç, İstanbul 2010, s. 1450.

12 Bursa ŞS. A-158, s. 42b-43a. (Âhir-i Ra. 1019/22 Haziran 1610).

13 Bursa ŞS. A-187, s. 103a-104a.

bulunmaktadır.¹⁴ Vidin muhacirlerinden Bezzaz Mustafa Kâşif Efendi'nin terekesinden anlaşıldığına göre, dükkânında çeşitli kumaşlar yanında kâğıt, kalem, kalemtraş, devat, mürekkep ve kitap da mevcuttu.¹⁵ Seyyid Mehmed Şerif Ağa da sahaf olmamakla birlikte kitap satışı da yapmaktadır. Ev eşyası ve dokuma ürünleri ticaretiyle meşgul olan Mehmed Şerif Ağa, çok sayıda kimsede alacağı olduğuna göre, yeterli sermayesi olan zengin bir tüccardı.¹⁶ 16 Muharrem 1166 (23 Kasım 1752) tarihli terekesinden öğrendiğimize göre Sûk-ı Sultanî'de satılan eşyası arasında halka yönelik birtakım kitaplar yanında 17.230 akçeye satılan 11 mushaf ve 3 de *Muhammediye* bulunmaktaydı.¹⁷ Sicillerdeki bazı terekelerden anlaşıldığına göre debbağlar,¹⁸ hatta berberler bile kitap satmaktadır. Terzi es-Seyyid Mehmed b. Hasan Efendi'nin öldüğünde dükkânında 10 kitap yanında 24 Elif-bâ cüzü bulunmaktaydı.¹⁹ Herhâlde Mehmed Efendi bu cüzleri dükkânında gelen müşterilerine satmak için bulundurmaktaydı.

Sicillerdeki kayıtlardan öğrendiğimize göre Bursa'da yoğun olarak kitap satışıyla meşgul olan iki meslek gurubu vardır: Sahaflar ve mücellitler. Ancak bu iki mesleğe mensup olan kimseler, birbirlerinin ticarî alanlarına da girdiklerinden dolayı genellikle tereke kâtipleri, dükkânlarındaki eşyaya bakarak bunları sahaf veya mücellit olarak tanımlamakta güçlük çekmişler ve dolayısıyla da tereke kayıtlarında mesleklerini belirtmemişlerdir. Bir kimsenin sahaf veya mücellit olduğunu dükkânında bulunan eşyanın cinsine bakarak tahmin edebilmek de oldukça güçtür. Muhtemelen bu sebeple de aşağıda bahsedeceğimiz esnâfın ödeyeceği rüsumları belirten ihtisap listelerinde bu iki mesleğe mensup kimseler tek başlık altında "esnâf-ı sahhâfân ve mücellidân" veya "dükkân-ı sahhâfân" şeklinde verilmiştir.

Bursa Şer'î Sicilleri'nde bulunan bazı sahaf ve mücellit terekelerinde her iki mesleğe mensup olan esnâfın kendi işleri dışında yoğun olarak kâğıt, kalem, kalemtraş gibi yazı malzemeleri sattıkları görülüyor. Öyle anlaşılıyor ki bu iş kollarındaki gedik sistemi sadece esnâfın sayısını sınırlamakta ve İstanbul'da olduğu gibi kâğıt, kalem, kalemtraş ve mürekkep satan müstakil esnâf gurupları olmadığı için Bursa'da mücellit ve sahafların bu mesleklerin mensuplarının sattıkları malzemeleri satmasına da müsade edilmekteydi. Bu uygulamanın XIX. asır sonlarında da devam ettiğini görüyoruz. Matbu kitap satışında yoğunlaşan

14 Bursa ŞS. B-282, s. 83-84.

15 Bursa ŞS. C-172, s. 124-126.

16 Mehmed Şerif Ağa'nın 220 kişide 884.640 akçe alacağı bulunmaktaydı.

17 Bursa ŞS. 172, s. 90b.

18 Bursa ŞS. B-319, s. 25b.

19 Bursa ŞS. C-57, s. 4. (11 Ş. 1246/25 Ocak 1831).

sahhaflar da kâğıt yanında diğer kırtasiye malzemelerini satmaktadırlar. 3 Z. 1313 tarihli terekesinden öğrendiğimize göre Sahaf Hâfız Cemil Efendi b. Emin'in dükkânında hemen hemen tamamı matbu olan bir miktar cüz ve 187 kitap yanında ebru, birkaç çeşit kâğıt, defter, yazı takımı, pergel takımı, kurşun kalem, kalem ucu, hokka, tahta cetvel, makas ve tebeşir gibi kırtasiye malzemeleri bulunmaktaydı.²⁰

Mesela Sahaf Elhac Osman b. Abdullah dükkânında bulunan 3 mushaf, 171 kitap, 46 Kur'ân cüzü yanında çeşitli kâğıtlarla (İslambul, Aslanlı, Haşebî, 'Âlem damgalı, Dimaşkî, Ay Damgalı), mukavva, devat, kalem, kalemtraş, mistar ve makas da satmaktaydı.²¹ Terekesindeki mengene, cilt tahtası, şemseler, cedvel ve bileği gibi eşyalar dolayısıyla mücellitlik de yaptığı anlaşılan Mustafa Efendi b. Mehmed'in dükkânında çok sayıda kitap olduğunu görüyoruz.²² Câmi-i Kebir, yani Ulu Câmi'nin muvakkiti es-Seyyid Elhac Ahmed Râşid Efendi'nin çalıştırdığı dükkânda cilt aletleri yanında bir miktar kitap, kalemtraş kâğıt ve rub' tahtaları da bulunmaktadır.²³ Mücellit es-Seyyid Münib Molla'nın dükkânında da üç mushaf dışında birkaç kitap vardır.²⁴ 28 M. 1195 (24 Ocak 1781) tarihinde terekesi tespit edilen Ahmed Efendi b. Abdülkadir'in dükkânında 1 mushaf, 34 kitap ve birkaç deste kâğıt, mürekkep ve mürekkep şişeleri, kalemtraş ve evrâk-ı perişan bulunmaktadır.²⁵ Ahmed Efendi cilt de yapıyor olmalı ki dükkânında cendere ve şemseler de mevcuttur. Yine dükkânındaki mücellit âlâtından mücellit olduğunu anladığımız es-Seyyid Mehmed Efendi'nin, kitap satışıyla da meşgul olduğu görülüyor.²⁶ Eldeki örneklerden Bursa'da kitap satışıyla da meşgul olan mücellitlerin çok düşük bir sermayeyle çalıştıkları anlaşılıyor.

Terekesini tespit edebildiğimiz sahaflardan biri hariç diğerleri kitap satışıyla kâğıt ticaretini birlikte yürütmektedirler. Sahaf Ahmed Efendi b. Abdüsselâm'ın dükkânında kitap dışında satışı sunulan herhangi bir yazı malzemesi bulunmamaktadır.²⁷ Terekesindeki kitap sayısı ve kitapların çeşitliliği Ahmed Efendi'nin gerçek bir sahaf olduğunu göstermektedir. Ulaşabildiğimiz terekelerde sahaf olduğu açıkça belirtilen tek sahaf olan Hüseyin Efendi b. Hasan'ın 20 N. 1240

20 Bursa ŞS. E-112, s. 10.

21 Bursa ŞS. B-248, s. 20b-21a. (18 N. 1085/16 Aralık 1674).

22 Bursa ŞS. B-167, s. 88b-89a. (6 Z. 1156/21 Ocak 1744).

23 Bursa ŞS. B-315, s. jpg. no. 080. (19 N. 1229/4 Eylül 1814).

24 Bursa ŞS. B-319, s. 22b. (22 Za. 1229/5 Kasım 1814).

25 Bursa ŞS. C-16, s. 85a.

26 Bursa ŞS. C-57, s. 14b. (15 M. 1244/28 Temmuz 1828).

27 Bursa ŞS. B-213, s. 23-24. (17 M. 1193/4 Şubat 1779).

(8 Mayıs 1825) tarihli terekesine²⁸ göre dükkânında 42 kitap ve bir miktar cüz' yanında cinsleri belirtilen kâğıtlar (telhis kâğıdı, mektup kâğıdı, fisdık kâğıdı, haşebî kâğıt, arslan damga kâğıt, ay damga kâğıt, alikurna kâğıt, elvan kâğıt, telli kâğıt, ebru), kalem, kalemtraş, mühür mumu, mukavva ve devat vardır. Sahaf olduğu belirtilmesine rağmen Hüseyin Efendi'nin faaliyeti kâğıt ticaretinde yoğunlaşmıştır.

Sahaflar Çarşısı'nda iki sahaf gediğine sahip olan Maksemli es-Seyyid Elhac Hâfız Mehmed Efendi de kâğıt ticaretinde yoğunlaşmış sahaflardandır. Dükkânında 5 mushaf, 60 civarında kitap, bir miktar cüz' ve kırtasiye malzemesi ve çeşitleri belirtilen çok miktarda kâğıt bulunmaktadır.²⁹ 25 Şaban 1208 (28 Mart 1794) tarihinde terekesi³⁰ düzenlenen Sahaf Turhan-zâde Abdullah Efendi b. Abdülkerim'in dükkânında ise 2 mushaf, Kur'ân cüzleri, çok sayıda hat örnekleri ve 107 kitap yanında kubur devat, hokka, kalemdan ve kalemtraş gibi yazı ve kırtasiye malzemesi mevcuttur.

Bursa sahaflarına ait en ilginç tereke kâğıtçıbaşı Elhac Mahmud Ağa b. Elhac Abdullah Ağa b. Abdurrahman'a aittir. 1281 (1865) yılında hac görevini yerine getirdikten sonra Mekke-i Mükerrreme'de vefat etmiş ve 29 Muharrem 1282 (24 Haziran 1865) tarihinde terekesi³¹ tespit edilmiştir. Mahmud Ağa çok zengin olduğu için muhtemelen sonraki tarihlerde de malları zuhur etmiş ve 1284 (1867), 1285 (1868) ve 1286 (1869) yıllarında da terekesine zeyl yapmıştır. Mahmud Ağa'nın terekesinde 300 civarında kitap, 500 civarında Kur'ân cüz'ü, her türlü kırtasiye malzemesi çok çeşitli kâğıtlar vardır. Kâğıt cinsleri terekede büyük bir titizlikle tespit edilmiştir: Kançılara kâğıdı, Alikurna kâğıdı, fisdıkî kâğıt, battal eser-i cedid kâğıt, kâr-ı kadim perdahsız kâğıt, ikinci telhis perdahsız kâğıt, birinci telhis kâğıdı, perdahsız İstanbul kâğıdı, ay tamga kâğıdı, resim kâğıdı, perdahsız Alikurna kâğıdı, kâr-ı kadim battal iki yüzlü kâğıt, çizgili eser-i cedid battal kâğıt, iki yüzlü telhis kâğıdı, kebir Felemenk kâğıdı, vasat Felemenk kâğıdı, sağır Felemenk kâğıdı, düz mâ'î posta kâğıdı, elvan posta kâğıdı, eser-i cedid İstanbul kâğıdı, yarım İstanbul kâğıdı, iki yüzlü İstanbul kâğıdı, kebir elvan kâğıt, aharlı şeker-renk kâğıt, Boyacıoğlu kâğıdı, Boyacıoğlu taklidi kâğıt, Felemenk Alikurnası, perdahsız fısıtkî, perdahlı sağır Felemenk, mushaflık şeker-renk kâğıt, elvan ay tamga kâğıt, âharlı mushaflık kâğıt, kâr-ı kadim bir yüzlü Alikurna kâğıt, mâ'î haşebî kâğıt, âdi haşebî kâğıt, meşk kâğıdı.

28 Bursa ŞS. B-309, s. 102b.

29 Bursa ŞS. B-302, s. jpg. no. 092. (9 R. 1248/5 Eylül 1832).

30 Bursa ŞS. B-253, s. 40-42.

31 Bursa ŞS. C-115, s. 76b-78b.

Ebruların da cinsleri belirtilmiştir: İstanbul ebrusu, cânfes ebrusu, telli ebru, ruganlı ebru, harcı ebru, çiçekli ebru, çiçekli telli a'lâ ebru, Arab ebrusu. Mahmud Ağa'nın sattığı kırtasiye malzemelerinin birçoğunun cinsleri de verilmiştir: Mâ'i boyalı taş kalem, demir kalem ucu, kurşun kalem, kalem sapı, ağaç kalem sapı, pirinç devat, çift kapaklı devat, fildişi makta', hurde kâğıt makası, Tekfurtağ makas, meşk altlığı, mürekkep, mürekkep sürahisi. Mahmud Ağa dükkânında altın varak, la'l ve rîk gibi tezhib malzemeleri ve cilt yapımında kullanılan sahtiyan, meşin ve ciltçilerin kullandığı mücellit tahtası ve kâğıt fenerler ve mühürler de satmaktadır.

Mahmud Ağa Bursa dışına da mal satıyor olmalı ki ölümünden sonra eniştesi Sahaf Ebu Bekir Efendi "cânib-i Hicaz'dan" 12.584 kuruş getirip teslim etmiştir. Öyle anlaşılıyor ki Mahmud Ağa hem bir sahaf hem de kâğıt toptancılığı yapan bir tüccar olarak faaliyet sahasını Bursa'nın dışına da genişletebilmiş ve dönemine göre İstanbul sahaflarıyla mukayese edilebilecek büyük bir servete sahip olmuştur.

Mahmud Ağa çok çeşitli mal sattığından kitap ticaretini yürütmek üzere Sahaf Hacı Mehmed Molla'yı işine ortak etmiştir. Ölümünden sonra Mehmed Molla dükkândaki malların satışından elde edilen 76.250 kuruşun 18.250 kuruşunun ortaklıktan doğan hakkının olduğunu beyan edip kendisine ödemesini talep etmiştir. Mahmud Ağa'nın tahsil edilen alacaklarıyla birlikte 120.561 kuruşluk büyük bir servete sahip olduğu görülmüştür.

1793-1795 yıllarına ait vakıf muhasebe defterinde hırfet vakıflarından borç alan esnâf gurupları arasında "sahhâfân"ın da bulunduğu görülmektedir.³² Sahaf Elhac Mahmud Ağa b. Elhac Abdullah Ağa'nın terekesinde de "sahhâf esnâfi mütevellisi Ayn-ı Ekber Elhac Mustafa Efendi b. Hasan'dan" aldığı borçla ilgili bir kayıt vardır.³³

Bursa Şer'î Sicilleri'nde çeşitli meslek mensuplarının ödeyecekleri vergileri belirten birkaç liste bulunmaktadır. 1243 (1827) tarihli iki listede sahaflar ve mücellitler toplu olarak zikredilmiş ve sayıları da 43 olarak verilmiş ve günlük iki para ihtisab rûsumu ödedikleri belirtilmiştir.³⁴ Bunların kaçının mücellit

32 Miyase Koyuncu Kaya, "18. Yüzyıl İkinci Yarısında Bursa'da Esnâfin Mali Durumuna Örnekler", *Ekev Akademi Dergisi*, c. 13, no. 40, Ankara 2009, s. 272.

33 Bursa ŞS. C-115, s. 78b.

34 Bursa ŞS. B-312, s. 45a-46a; 64b-65b. Ayrıca bkz. Ahmet Aksın, "19. Yüzyılın Başlarında Bursa Şehir Esnâfi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, no. 132, İstanbul 2001, s. 6. Salih Aynural ("Bursa İhtisap Rûsumu", *Türk Dünyası Araştırmaları*, no. 129, İstanbul 2000, s. 8) ve Musa Çadırcı (*Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s. 138) XIX. asrın başlarında Bursa'da 38 sahafın olduğunu

kaçımın sahaf olduğunu bilemiyoruz. Ancak 1260 (1844) tarihli “dekâkin yevmiyesiyle rûsûm-ı ihtisâbiyye ve damgasını” belirten bir listede ise Bursa’da 38 sahaf dükkânı olduğu belirtilmiştir.³⁵ Muhakkak ki bu sayı içinde mücellitler de bulunmaktadır ve mücellitlerin sayısının bu konudaki tarihî gelişime bakılacak olursa sahaflardan kat kat daha fazla olması gerekir. Bu da resmî kayıtlar yapılırken her iki meslek birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılmadıkları için meslek tanımlamasında karşılaşılan güçlüğü açıkça ortaya koymaktadır. Bu listelerdeki esnâf arasında kâğıtçı, devatçı ve mürekkepçi bulunmaması yazı malzemelerinin de niçin mücellitler ve sahaflar tarafından satıldığına izah etmektedir.

Bursa’da kitap ticaretiyle meşgul olan esnâfın XVI. asırda bir çarşıda toplandığı ve bu çarşıdan da Sahaflar Çarşısı şeklinde bahsedildiği görülmektedir. XVI. asırda yaşamış Şeyh Üftâde’nin menâkıbında iki yerde sahaflardan bahsedilir.³⁶ Rivayet şeklinde anlatılan olayların her ikisinde de “Sahaflarda Mürekkebeci Muslihiddin”, “Şeyh Mustafa Efendi hazretlerinin sahaflar içinde dükkânları var imiş” şeklinde ifadeler bulunduğuna göre o dönemde Bursa’da bir sahaflar çarşısı mevcuttu. Bu çarşının şehrin hangi bölgesinde olduğu belirtilmezse de muhakkak ki kültürel ve ticarî faaliyetin yoğunlaştığı tek yer olan Ulu

söylemektedirler. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi bu sayının içinde mücellitlerin de olması gerekir.

35 Bursa ŞS. C-22, s. 29a.

36 *Menâkıb-ı Hazret-i Üftâde*, yayıma hazırlayan: Abdurrahman Yünel, Metin Okuma: Muhammed Safi, Bursa 1996: “Râvi rivâyet eder. Mezkûr Zâkirbaşı Ahmed Dede’nin kendisinden işittim, buyurdular ki, Sahaflarda Mürekkebeci Muslihiddin dedikleri kimesneden işittim, eyitti ki, “Kitaplarını dükkânımda fâre kesip çok zararlar etmiş idi. Tuzak kurdum, bir fare tutulmuş, hazzedip bir kedi aradım ki bu fâreyi tuzaktan salıverdiğimde tutup hakkından gelsin. Karın doyursun.” diye bu hâlde iken Üftâde Efendi hazretleri dükkânım önüne çıkagelip buyurdular ki, “Muslihiddin bu fâreyi tutup neylersin?” Ben dahi dedim ki, “Çok kitapların sakat etti. Kediye tuttursam gerekir.” Buyurdular ki, “Senin kitabların bu fare mi yedi? Bilir misin?” dedi. “Bilmezem.” dedim. Buyurdular ki, “Bu derdmendi âzâd eyle. Cefa eyleme.” dedi. “N’ola sultanım.” dedim, salıverdim. Kaçıp gitti. Bir yıl miktarı dahi artık dükkânımda bir nesne talamadı. Ba’dehû bir gün bu hikâyeti birkaç kimesne içinde söyledim ve bu sırrı fâş eyledim. Hemen ol gece yine kitaplarını ve kâğıdlarını dükkânda fâreler kesti. İmdi, bu sözden hisse budur ki, bir kimesne ehlullâhın hâlinde bir nesneye muttali olsa fâş etmemek gerekir. İmdi, her sırrı saklamayan fâideden mahrûm olurmuş”, s. 85-86.

“*Menâkıb*:

Râviler rivâyet ederler ki, Üftâde Efendi hazretlerinin büyük oğulları Şeyh Mustafa Beyefendi hazretleri nevera’llâhü merkadehû, bir gün birkaç İslâbullu dostları gelip ol kimesneler kaplıcaya gitmek murâd etmişler. Mezkûr Şeyh Muhammed Beyefendi hazretlerini bile götürelim diye teklif eylediklerinde onlar buyurmuşlar ki, “N’ola pederimizden istizân edelim de gidelim.” Şeyh Mustafa Efendi hazretlerinin sahaflar içinde dükkânları var imiş ve sanatları sahaflık imiş. Pederleri Üftâde Efendi hazretleri dükkânlarına çıkagelip ba’dehû onlardan izin talep ederler”, s. 98-99.

Câmi civarında olmalıdır.³⁷ Bir sicil kaydından anlaşıldığına göre Z. 950 (Şubat 1544) yılında meydana gelen Çarşı yangınında Orhan Gazi Vakfı'na ait olup yanmış bulunan Bezzâzîstân-ı Atık'deki (Emir Hanı/Bey Hanı) dükkânlardan yirmi üçü mücellitlere dördü de sahaflara âitti.³⁸ Bu han Ulu Câmi'nin kuzey doğusunda yer almaktaydı. Burada yanan yirmi üç mücellit dükkânına karşılık dört sahaf dükkânı olması kitap temininde istinsâhın önemli bir yeri olduğunun işareti olsa gerekir. Bu şehirdeki mücellitler de, yukarıda işaret ettiğimiz üzere, İmparatorluğun İstanbul dışındaki diğer şehirlerinde olduğu gibi, kitap yanında, istinsâh için gerekli olan kâğıt, mürekkep ve kalem gibi yazı malzemelerini de satmaktaydılar.³⁹ İstanbul dışındaki bölgelerde bu tür yazı malzemelerinin genellikle mücellit ve sahaf dükkânlarında satılması yaygın bir uygulamaydı.

Sefîne-i Evliyâ müellifi Hüseyin Vassâf, Somuncu Baba'dan bahsederken "Ekmek sattıkları mahal Ulu Câmi'-i Şerif'in kapusu karşısında Sahaflar Çarşısı'nın orta mahallidir. Hâlen bahçe hâline konulmuş, teberrûken başka bir şey yapılmamıştır. Her hafta Cuma günleri ahâlden bir kısım burada toplanır, duâ ederler" derken, büyük bir ihtimalle sahafların 1958 yangınına kadar buldukları yere işaret etmektedir.⁴⁰ Hüseyin Vassâf, Mayıs 1317'de (Mayıs 1901) Bursa'ya seyahat ettiğinde, ziyaret ettiği Ulu Câmi'den sonra sahafların bulunduğu aynı bölgeyi şöyle anlatır:

37 Bursa'da ticâretle ilgili yapılar şehrin bu bölgesinde konuşlanmıştır. Bkz. Özlem Köprülü Bağbancı, "Ahilik ve Bursa Çarşısı", *Bursa Halk Kültürü: Uludağ Üniversitesi II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu (20-22 Ekim 2005) Bildiri Kitabı*, c. I, Bursa 2005, s. 40-41. Raif Kaplanoğlu, Sahaflar Çarşısı'nın "Ulu Câmi altında, bugünkü gelinlikçiler çarşısının bulunduğu yerde" olduğunu söylemektedir. Bkz. *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa (1876-1926)*, İstanbul 2006, s. 92.

38 Bursa ŞS. A-42, s. 153; Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-835 (1230-1402)*, İstanbul 1966, s. 111.

39 Muhtemelen bu durum diğer şehirlerde de son dönemlere kadar devam etmiştir. Evliya Çelebi Kahire'nin esnâfından bahsederken bu şehirde yirmi sahaf, elli kâğıtçı, kırk sekiz mücellit dükkânı bulunduğunu nakleder. T.S.K. Bağdad 306, v. 175a. Evliya Çelebi'ye göre İstanbul'daki Kapalıçarşı'da da iki yüz kâğıtçı, yüz mücellite karşılık altmış sahaf dükkânı vardır. c. I, s. 291. Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok şehrinde sahaf esnâfından söz edilmezken kâğıtçı ve mücellit esnâfım görmek mümkündür. Mesela XVIII. asra ait Trabzon Kadı Sicilleri'nde sahafa rastlanılmazken mücellit mevcuttur. Bkz. Necmettin Aygün, "18. Yüzyılda Trabzon'un Ticarî Yapıları", *Trabzon Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri*, c. I, Trabzon 2002, s. 254-255.

40 Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, yay. haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, c. II, İstanbul 2006, s. 433. Bu âdet daha sonraları da devam etmiş olmalı ki Kazım Baykal da aynı bilgiyi vermektedir: "Yakın zamanlara kadar Ulu Câmi altındaki sahaflar çarşısı başında, ekmek sattığı yer olduğu rivayet edilen noktada çarşı esnâfı sabahleyin dükkânlarını açmazdan önce toplanır, bir dua yaparlar ve sonra dükkânlarını açarlardı". *Bursa'da Ulu Câmi*, İstanbul 1950, s. 37.

“İkinci namazına Câmi-i Kebîr’e gittim...[Ulu Câmi] Oradan Sahaflar Çarşısı’na gittim. Bizim Bayezid sahaflarının küçüğüdür. Buranın ortası bahçedir. Bu bahçenin olduğu mahal bir mahall-i mübarekdir. Bayram Veli hazretlerinin şeyhi Hamidüddin Aksarayî hazretleri ki Somuncu Dede, Ekmekçi Dede dahi derler, orada pide satarmış”.⁴¹

Bursa Şer‘î Sicilleri’ndeki 1116 (1704) tarihli bir kayıta Ahmed oğlu Mehmed’in kitaplarının ölümünden sonra Ulu Câmi avlusunda, terekesi 2 Za. 1165 (3 Ekim 1752) tarihinde tespit edilen Şeyh Elhac Mehmed Hükmi Efendi’nin kitaplarının da “Câmi-i Kebir’de”⁴² satıldığı bildirildiğine göre,⁴³ Bursa’daki kitap ticareti bu bölgede yoğunlaşmıştı. Maksemli es-Seyyid Elhac Hâfız Mehmed Emin Efendi b. Elhac Ömer’in 9 R. 1248 (5 Eylül 1832) tarihli terekesinde de “iki kıt’a sahaf gediği der-Sûk-ı sahafân”, yani Sahaflar Çarşısı’nda iki sahaf gediği denilmektedir.⁴⁴

Bursa sahaflarıyla ilgili elimizdeki diğer bilgiler geç dönemlere aittir. Sözlü geleneğe göre sahaflar 1958’deki Bursa Yangını’na kadar Emir Hanı’nın batı cephesinde varlıklarını sürdürmekteydiler ve Emir Hanı’nın batı cephesinde yer alan aralık, bu tarihe kadar Sahaflar Çarşısı olarak anılmaktaydı.⁴⁵

Edirne Sahafları

Bursa’dan sonra Osmanlı Devleti’nin bir süre payitahtlığını yapan Edirne’de II. Murad döneminde ilim hayatında büyük bir inkişâf görüldü. Bu şehirde de medreselerin yaygınlaşmasıyla medrese öğrencilerinin kitap ihtiyacı karşılayacak bir esnâf gurubunun ortaya çıkmış olması gerekir. Ancak bu konuda kaynaklarda fazla bir bilgi yoktur. XV-XVI. asırlarda Edirne’nin iktisadî hayatıyla ilgili bir çalışmada bu şehirde tespit edilen esnâf arasında kalemtraşçı ve mücellitin bulunduğu, sahafın ise olmadığı görülmektedir.⁴⁶ 907 (1501) tarihli Edirne ihtisabıyla ilgili kanunnâmede de kalemtraşçıların

41 *Bursa Hatırası*, yay. haz. Mustafa Kara-Bilal Kemikli, Bursa 2010, s. 56-57.

42 Bursa ŞS. B-172, s. 76b.

43 Osman Çetin-Mefâil Hızlı-Asım Yediyıldız, “Osmanlı Kadı Sicillerinin Tıp Tarihi Araştırmalarındaki Önemi”, *Osmanlılarda Sağlık*, yay. haz. Coşkun Yılmaz-Necdet Yılmaz, İstanbul 2006, s. 325.

44 Bursa ŞS. B-302, s. jpg, no. 092.

45 İ. Naci Zeyrek, “Sahaflık İşkolu ve Bursa Sahaflar Çarşısı”, *Tabula-Rasa*, c. II, no. 6, Isparta 2002, s. 265.

46 Bahattin Keleş, “XV ve XVI. Yüzyılda Edirne’nin İktisadî ve Ticarî Hayatı”, *I. Edirne Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (23-25 Ekim 2003 Edirne)*, Edirne, t.y. 402-403.

uyması gereken esaslardan bahsedilirse de sahaflarla ilgili olarak herhangi bir nizâmdan söz edilmez.⁴⁷

Muhtemelen Bursa gibi Edirne’de de kitap üretiminde kullanılan malzemenin ticareti daha yaygındı ve bu tür malzemenin ticareti de genellikle mücellitler tarafından yapılmaktaydı. Bursa’da yukarıda işaret ettiğimiz gibi Zilhicce 950 (Şubat 1544) yılında meydana gelen Çarşı yangınında Orhan Gazi Vakfı’na ait olup yanmış bulunan Bezzâzistân-ı Atık’deki dükkânlardan yirmi üçü mücellitlere dördü de sahaflara âitti.⁴⁸ Edirne’de de bir çarşı oluşturacak sayıda mücellit olmalı ki bazı sicil kayıtlarında Mücellitler Sûku’ndan bahsedilmektedir. Ömer Efendi’nin 7 Ra. 1185 (20 Haziran 1771) tarihli terekesinde “Mücellidler Sûku’nda dükkânında mevcut mücellid âlâtı” başlığı altında dükkânında mevcut malzemesinin bir listesi verilmektedir.⁴⁹ Yine aynı tereke kaydından öğrendiğimize göre bu şehirdeki mücellitlerin kurduğu bir Mücellidân Vakfı da bulunmaktaydı.⁵⁰ Debbağlıkla meşgul Elhac Mehmed Ağa b. İsmail’in de “Mücellidler Sûku’nda vâki’ iki kepenk ve bir bab mücellid dükkânı” vardı.⁵¹ Mücellit es-Seyyid Osman Efendi’nin⁵² ve mücellit Mehmed Said Efendi’nin,⁵³ mücellit Mehmed Efendi b. Elhac Ahmed’in⁵⁴ dükkânları da Mücellitler Sûku’nda bulunmaktaydı.

Mücellit terekelerinde çok miktarda kâğıt, kalem, kalemtraş, devat ve kubur gibi yazı malzemesi bulunmaktadır. 1128-1270 (1716-1853) tarihleri arasında terekesi tespit edilen mücellitlerin genellikle kitap satmadıkları görülmektedir. Sadece bazı mücellitlerin terekelerinde *Amme Cüzü*, *Elif-ba Cüzü* gibi mektep talebelerinin ihtiyaç duydukları kitaplar ve *Hilye-i Şerifler* vardır. Mücellit es-Seyyid Osman Efendi b. Abdullah’ın 27 L. 1192 (18 Kasım 1778)

47 Ömer L. Barkan, “XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tespit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar III”, *Tarih Vesikaları*, c. II, no. 9, İstanbul 1942, s. 176.

48 Bursa ŞS. A-42, s. 153; Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-835 (1230-1402)*, İstanbul 1966, s. 111. Erken dönemlerde İstanbul’da da durum aynıdır. Ayasofya Vakfı’na âit Kapalıçarşı’daki dükkânlardan dördünde sahaflar bulunurken, kırk civarında dükkân ise mücellitler tarafından kullanılmaktadır. Bkz. Atatürk Kitaplığı O. 64, s. 1b-4a ve 20a-21a.

49 Edirne ŞS. 208, s. 62b.

50 Aynı yer. Mücellitlere âit bir de “Vakf-ı Ta’âmiye-i Esnaf-ı Mücellidân”ın bulunduğu da bazı sicil kayıtlarından öğrenmekteyiz. Mesela bkz. Edirne ŞS. 234, s. 13a.

51 Edirne ŞS. 201, s. 150; Edirne ŞS. 249, s. 52a.

52 Edirne ŞS. 201, s. 16a.

53 Edirne ŞS. 222, s. 74a.

54 Edirne ŞS. 234, s. 13a.

tarifli terekesinde 3 *Elif-ba Cüzü* ve 29 *Hilye-i Şerif* bulunmaktadır.⁵⁵ Mücellit Molla Ahmed öldüğünde dükkânında 109 adet *Hilye-i Şerif* bulunmaktaydı.⁵⁶ Mücellit Mehmed Efendi'nin dükkânında da kâğıt çeşitleri yanında 12 cildsiz, 9 ciltli *Elif-bâ Cüzü* ve 24 tane de *Sure-i Nebe'*, *Tebâreke*, ve bazı Kur'ân cüzleri mevcuttu.⁵⁷ Selh-i C. 1278 (1 Ocak 1862) tarihinde terekesi tespit edilen Mücellit Elhac Süleyman Efendi b. Ömer ise matbu eser satışı da yapan bir mücellittir. Dükkânında önemli miktarda kâğıt ve medrese öğrencilerinin kullandıkları ders kitapları ve *Âşık Ömer* ve *Âşık Garib*, *Tabir-nâme*, *Tuti-nâme*, *Mızraklı İlmihâl* ve *Envarü'l-Âşikîn* gibi halka yönelik eserler vardır.⁵⁸

Edirne'ye ait sicil defterlerinde bu şehirdeki sahaf esnafı ile ilgili bazı kayıtlara rastlamak mümkündür. Bu şehirdeki sahaflarla ilgili en eski kayıt Sahaf Veli Efendi'ye aittir. 2 M. 1076 (15 Temmuz 1665) tarihinde, Edirne Sarayı'nın dârüssaade ağalarından Küçük Nezir Ağa'nın kaybolan bir mushafı dolayısıyla görülen dava ile ilgili olarak yapılan bu kayıta, Sahaf Veli Efendi'nin bu kayıp olayı ile ilgili olarak suçlandığını görmekteyiz. Mahkemede bulunan şahitler arasında Sahaf Ramazan Efendi'nin de adı geçmektedir.⁵⁹ Bu tarihlerde Edirne'de kitap ticaretiyle meşgul olan başka sahaflar da olmalıdır. Ancak XVII. asrın sonlarına doğru Edirne'yi birkaç kere ziyaret eden A. Galland gibi bir kitap meraklısı Ali Paşa Çarşısı ve Bedesten'den bahsederken her nedense bu şehirdeki sahaf esnafından söz etmez.⁶⁰ Acaba Galland Edirne'deki sahaflarda dikkatini çekecek bir eser bulamadığı için mi bu konuya temas etmemiştir.

Aslında bu tarihlerde Edirne'de ilgi çekici kitaplar satan birkaç sahaf vardır. 17 C. 1091'de (15 Temmuz 1680) terekesi tespit edilen Ahmed Hoca b. Abdullah bu sahaflardan biridir.⁶¹ Dükkânında hiçbir sahaf terekesinde rastlamadığımız çeşitte ve miktarda halk hikâyeleri, dinî destanlar bulunmaktadır: *Fütüvvet-nâme*, *Papaznâme* ve *Şeyh Attâr*, *Hârûn Reşid*, *Leylâ Mecnun*, *Maktel-i Hüseyin*, *Hikâye-i Elf Leyl*, *Hüsrev ü Şîrin*, *Vasf-ı İstanbul*, *Kesik Baş*, *Tezkiretü'l-Evliya*, *Semek-nâme*, *Menakıb-ı Evliya* ve *Dânişmend Gazi* gibi eserlerin yanında 24 cild *Şâhnâme*, beş cild *Tevârih-i Sarı Saltuk*, üç cild *Kırk Vezir Hikâyesi*, üç cild *Hikâye-i Kelile*, 21 cild *Ebu Müslim*, 16 cild *İskender-nâme*, 23 cild *Firuz Şah*, beş cild *Gerden-keşân*,

55 Edirne ŞS. 201, s. 16a.

56 Edirne ŞS. 237, s. 31a.

57 Edirne ŞS. 234, s. 13a.

58 Edirne ŞS. 411, s. 67b-68a.

59 ŞS. Evkaf-ı Hümâyûn Müfettişliği 55, s. 125b.

60 Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hâtıralar (1672-1673)*, serhlerle yayımlayan Charles Scheffer, çev. Nahid Sırrı Örik, Ankara 1973, c. II, s. 54.

61 Edirne ŞS. 58, s. 49b. Bkz. Belge XXV.

altı cild *Ahmed Zemcî*, 17 cild *Kerb Gâzî*, beş cild *Envârü'l-âşîkîn*, 31 cild *Siyer-i Şerif*, altı cild *Anter-nâme*, dört cild *Seyyid Battal* ve 125 cild *Hamza-nâme*.⁶² Bu muhitte halk hikâyeleri, kahramanlık destanları büyük bir rağbet görüyor olmalı ki iki sene sonra terekese tespit edilen Sahaf Receb Efendi'nin sattığı kitapların da büyük kısmını hikâye kitapları oluşturmaktadır.⁶³ Receb Efendi'nin satılan kitaplarından 9.180 akçe gelir elde edilmiştir. Bu miktarın 7.380 akçesi adları belirtilmeyen 246 hikâye kitabının satışından gelmiştir. Edirne sahaflarından Bostanî-zâde Elhac Mehmed Efendi'nin 20 S. 1104 (31 Ekim 1692) tarihli terekesinde ise çok sayıda mecmuanın yanında tarih ve edebiyatla ilgili birçok kitap bulunmaktadır.⁶⁴ Bu eserlerden bazılarının birden fazla nüshası vardır. Mesela Gelibolulu Âli'nin *Künhü'l-Ahbâr* adlı eserinin fiyatları 900 akçeyle 3.700 akçe arasında değişen yedi nüshası, *Tazarru'-nâme*'nin üç, *Nefehât*'ın dört nüshası bulunmaktadır. Terekedeki 400 civarındaki Mecmu'a şeklinde belirtilen eserlerin neye dâir olduklarını bilemiyoruz. Ancak fiyatlarından anlaşıldığına göre,⁶⁵ bunlar muhtemelen değerli olmayan halk hikâyeleridir. Mehmed Efendi'nin terekesindeki kitapların değeri 318.975 akçedir. Bu dönemde İstanbul'da bile böyle değerli ve zengin bir koleksiyon nadir görülmektedir. Sahaf Ali Efendi b. Mustafa'nın 25 M. 1107 (5 Eylül 1695) tarihli terekesinde de adı belirtilmeyen *Kitab-ı Hikâyelerin yanında Kısas-ı Enbiya, Kırk Vezir, Kôr Müftü, Sâ'at-nâme* ve *Hamza-nâme* gibi bu türden eserler görülmektedir.⁶⁶

Öyle anlaşılıyor ki Edirne bir dönem Balkanlar'a kitap temin eden canlı bir sahaflık merkezi hâline gelmişti. Bu şehirdeki sahaflar, medrese öğrencilerinin ihtiyaç duydukları eserler yanında sınır boylarındaki halkın ve askerlerin kıraat meclislerinde okudukları kitapların⁶⁷ nüshalarını çoğaltırır⁶⁸ büyük bir

62 Bu tür kitapların imparatorlukta geniş bir okuyucu kitlesi bulunmaktaydı. Ali Ufki Bey'in naklettiğine göre XVII. asırda, Saray'daki çoğlanlarının okudukları kitaplar arasında *Kırk Vezir, Hümâyün-nâme, Kelile ve Dimne, Elf Leyl, Seyyid Battal, Kahraman-nâme* ve diğer romanlar da bulunmaktaydı. *Albertus Bobovius ya da Santuri Ali Ufki Bey'in Anıları, Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, çev. Ali Bertkay, İstanbul 2002, s. 106-107.

63 Edirne ŞS. 60, s. 26b.

64 Edirne ŞS. 657, s. 26-28.

65 Önemli bir kısmı toplu olarak verilen mecmu'aların fiyatları şöyledir: 10 adet 360; 15 adet 625; 15 adet 595; 15 adet 570; 15 adet 1.450; 17 adet 275; 20 adet 850; 25 adet 865; 38 adet 1.605 akçe.

66 Edirne ŞS. 78, s. 57b.

67 Kıraat meclisleri ve okuma biçimleri üzerine şu iki makale önemli değerlendirmeler içermektedir: Christoph K. Neumann, "Üç tarz-ı mütalaa. Yeniçağ Osmanlı Dünyası'nda Kitap Yazmak ve Okumak", *Tarih ve Toplum, Yeni Yaklaşımlar*, no 1 (Bahar 2005), s. 51-76; Tülün Değirmenci, "Bir Kitabı Kaç Kişi Okur? Osmanlı'da Okurlar ve Okuma Biçimleri Üzerine Bazı Gözlemler", *Tarih ve Toplum, Yeni Yaklaşımlar*, no. 13, Güz 2011, s. 6-43.

68 Bu eserlerin hepsinin de nüshalarının 33 akça gibi ucuz bir fiyattan satılmış olması

ihtimalle de bu bölgelerde dolaşarak satışa sunuyorlardı. Terekelerde geçen kitapların konularının dinî hikâyeler yanında kâfirlere karşı yapılan cihad ve bu uğurda yapılan savaşlarda gösterilen kahramanlıklar oluşu bu bölge halkının dinî inanışlarını, gaza ruhunu ve mücadele duygularını canlı tutmada muhakkak ki önemli bir rol oynuyordu.⁶⁹ Aslında bu tür kitaplar sadece Edirne’de değil imparatorluğun çeşitli bölgelerinde yapılan kıraat meclislerinde de yaygın bir biçimde kullanılıyordu.⁷⁰

Rusçuk Mahkemesi’ne âit bir sicil defterinde “Edirne ahâlisinden olup” Rusçuk Çarşısı’nda Elhac Mehmed’in Hanı’nda “ticaret ve müsâferet vechi üzere sâkin iken vefat eden Sahaf Yusuf Çelebi b. Abdullah b. Abdurrahman’ın Gurre-i B. 1155 (1 Eylül 1742) tarihli terekesi verilmektedir.⁷¹ Yusuf Çelebi’nin terekesinde bin civarında kitap vardır. Bu kadar çok sayıda kitapla Yusuf Çelebi’nin Rusçuk’ta ne yaptığı cevaplanması çok zor bir sorudur. Acaba Yusuf Çelebi Balkanlar’da kitap toplayan bir sahaf mıydı? veya Balkan şehirlerini dolaşarak kitap mı satmaktaydı? Yusuf Çelebi’nin tespit edilen terekesindeki kitapları arasında da toplu olarak verilen 160 “kitâb-ı hikâyât” vardır.⁷² Bu tarihlerde de bu tür kitaplar hâlâ rağbet görüyor olmalıdır.

Yusuf Çelebi’nin terekesini yayınlayan O. Sabev’in “Mezkûr sahafın diğer mallarının herhâlde Edirne’de olduğu ve oradaki mahkeme tarafından ayrı bir tereke defterine kaydedildiği düşünülebilir” şeklindeki görüşünü⁷³ Edirne Şer’î Sicilleri’ndeki bir tereke kaydı doğrulamaktadır. 15 N. 1155 (13 Kasım 1742) tarihinde düzenlenmiş bir tereke kaydında⁷⁴ Sahaf Yusuf Efendi b. Şaban’ın muhalledatından söz edilmektedir. Burada bahis konusu edilen kişi büyük bir

seri bir üretimin söz konusu olduğunu göstermektedir. 125 cild *Hamza-nâme*’nin veya 21 cild Ebu Müslim’in nüshalarının aynı fiyattan satılmış olmasının başka bir izahı bulunmamaktadır.

69 “...Hamza-nâme gibi isimler altında ...bu mevzu , Hamzavi’den beri Türkler arasında da pek çok şöhret kazanmış, halk arasında yayılmış, halk kahvelerine, yeniçeri ortalarına sınırhoşu kal’alara kadar her tarafa geçmiştir”. Fuad Köprülü, “Türkler’de Halk Hikâyeciliğine Âit Bazı Maddeler: Meddahlar”, *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara 1966, s. 369.

70 Tülün Değirmenci, a.g.m. s. 7-36.

71 Rusçuk Şer’î Sicilleri 38, s. 95b-96b. Bu tereke kaydı Orlin Sabev tarafından yayımlanmıştır. Bkz. “Balkanlarda Osmanlı Kitapçılığı: 18. Yüzyılda Bir Sahafın Kitapları”, XV. *Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Eylül 2006)*, *Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. IV/2, Ankara 2010, s. 1809-1855.

72 Orlin Sabev, a.g.m. s. 1821.

73 Orlin Sabev, “Okuyan Taşralı Bir Toplum: Rusçuk Müslümanlarının Kitap Sevgisi (1695-1786)”, *Balkanlar’da İslâm Medeniyeti: Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri (Bükreş, 1-5 Kasım 2006)*, İstanbul 2011, s. 579.

74 Edirne ŞS. 130, s. 67b-68a.

ihimalle Rusçuk'ta ölen Yusuf Çelebi b. Abdullah b. Abdurrahman'dır. İki kayıta baba isimlerinin farklı olması Yusuf Çelebi'nin Rusçuk'ta Beytülmal Emini tarafından terekesi tespit edilirken o sırada babasını bilen biri olmadığı için, baba adı yerine Abdullah yazılmış olmasından kaynaklanmış olmalıdır.⁷⁵ Öyle anlaşılıyor ki Yusuf Çelebi, Rusçuk'ta öldüğünde servetinin muhafazası için bu şehrin beytülmal emini tarafından terekesi tespit edilmiş ve bu tarihten bir buçuk ay sonra da Edirne'deki dükkânında yer alan kitaplarının ve eşyasının tespiti yapılmıştır. Tereke kayıtlarında dükkânda çok az sayıda kitap tespit edilmiş olması Yusuf Çelebi'nin kitaplarının hemen hemen tamamını yanında götürdüğünü göstermektedir.

Edirne Şer'î Sicilleri'nde bu tarihten sekiz yıl önce terekesi iki defa tespit edilen başka bir sahafa rastlamaktayız. Sahaf Ahmed Beşe b. Mustafa b. Nu'man, Edirne'de Câmi-i Atık yakınındaki Halil Paşa Hanı'nda müşâfireten ikamet ederken ölmüş ve 24 Za. 1147 (17 Nisan 1735) tarihli kayda göre⁷⁶ yanında bulunan kitapları Cisir-i Ergene kazasında Beytülmal Emini olan Elhac Mehmed Ağa tarafından kayıt altına alınarak satılmıştır. 5 Z. 1147 (28 Nisan 1735) tarihli bir kayıta ise Ahmed Beşe'nin dükkânındaki kitaplarının ve servetinin tespit edildiğini görüyoruz.⁷⁷ Terekesinden anlaşıldığına göre Ahmed Beşe sık seyahat etmesinden ötürü biniş takımlarına ve muhtemelen güvenliğini temin için de kılıç, piştov ve filinta gibi silahlara sahipti. Acaba Ahmed Beşe İstanbul'dan bu şehre ticaret için gelen bir sahaf mıydı?

XVIII. asrın ikinci yarısında Edirne sahaflarına ait terekelerde artık halk hikâyeleri, hamasî ve dinî destanlar türünde kitaplar görülmemeye başlar. Sahaf Elhac Ali Efendi b. Ahmed,⁷⁸ Sahaf Bayrakdar Mustafa Efendi b. Abdullah⁷⁹ ve Sahaf İbrahim Efendi b. Abdullah'ın⁸⁰ dükkânlarındaki kitaplar ulemâya ve medrese talebelerine hitap eden türden eserlerdir.

XIX. asrın ortalarına doğru bu şehir sahaflarının terekelerinde matbu eserler ağırlık kazanmaya başlamaktadır. Sahaf Mehmed Efendi b. Ahmed'in 6 Z. 1257 (19 Ocak 1842) tarihli terekesinde yedi *Burhan-ı Kâti'* nüshası vardır.⁸¹

75 Sabev'in, "Yusuf Çelebi'nin baba ve dede adlarından mühtedi ya da bir mühtedinin oğlu olduğu doğrultusundaki imkânı da göz önünde bulundurabilir miyiz?" (a.g.m. s. 579.) şeklinde dile getirdiği sorunun pek de isabetli olmadığı kanaatindeyim.

76 Edirne ŞS. 122, s. 43b.

77 Edirne ŞS. 122, s. 43b-44a.

78 Edirne ŞS. 90, s. 3b. (25 Z. 1114/12 Mayıs 1703).

79 Edirne ŞS. 186, s. 20b. (24 N. 1185/31 Aralık 1771).

80 Edirne ŞS. 277, s. 34a. (23 S. 1219/3 Haziran 1804).

81 Edirne ŞS. 371, s. 6a.

Muhtemelen bu tarihlerden itibaren kitap ticareti diğer Anadolu şehirlerinde görüldüğü gibi, Edirne'de de matbu eserlerin ticaretini yapan sahaf-kitapçılar tarafından sürdürülmüştür.

İstanbul Sahafları

İstanbul'un fethinden sonra önemli eğitim kurumlarının tesisıyla birlikte bu şehirde kitap ticaretinin başladığını görmekteyiz. Bursa örneğinde olduğu gibi, İstanbul'da da kitap ve kitap üretiminde kullanılan malzemenin ticaretini yapan sahaf, kâğıtçı, mürekkepeçi ve mücellit dükkânları medreselerin yoğun olarak bulunduğu bölgelerde bulunmaktaydı. Divanyolu'ndan Edirnekapı'ya kadar uzanan güzergâhın üstünde ve yakınında çok sayıda eğitim kurumu mevcuttu.⁸² XVI. asırda sahaflık faaliyetleri de bu güzergâhın önemli iki noktasında; Kapalıçarşı'nın bulunduğu Beyazıt'ta ve Fatih'te yoğunlaşmıştı.

Fatih Sultan Mehmed tesis ettiği vakıflara gelir kaynağı oluşturmak ve ticarî hayatı geliştirmek gayesiyle Mahmud Paşa ile Beyazıt arasında, kaynaklarda Bezzâzistân ve Bedesten şeklinde anılan bir çarşı kompleksi inşâ ettirdi.⁸³ Bedestenin içinde sandık ve zâviye denilen dükkânlar bulunmaktaydı. Dört kapısı yönünde ise çeşitli esnâf mensuplarının faaliyet gösterdikleri dükkânlardan oluşan çarşılar vardı. Bedestenin içindeki sandık ve zaviyelerden birkaçı sahaflara tahsis edilmişti.

Bugün Kapalıçarşı diye adlandırdığımız bu komplekste mevcut sahaf esnâfıyla ilgili en eski kayıtlar M. 926 (Aralık 1519) tarihine aittir.⁸⁴ Ayasofya Evkafı'nın gelirlerini tespit maksadıyla yangından sonra, Bedesten'de yapılan tamiratı takiben buradaki kiracıları ve verdikleri kiralara tespit maksadıyla düzenlenmiş bir defterde Bezzâzistânda 140 sandık⁸⁵ ve yirmi zâviye⁸⁶ mevcut

82 Maurice Cerasi, *The Istanbul Divanyolu*, Würzburg 2004, s. 80-82.

83 Halil İnalçık, "The Hub of the City: The Bedestan of Istanbul", *The International Journal of Turkish Studies*, c. I, Madison, Wisc., 1980, s. 4-5; Süleyman Kırımtayf, "Belgelerin ve Seyyahların Işığında İstanbul'un Eski Bedesteni", *Arkeoloji ve Sanat*, no. 126, İstanbul 2007, s. 99-110.

84 Osmanlılarda tespit edebildiğimiz bir sahafla ilgili en eski kayıt ise II. Bayezid dönemine ait bir İn'âmât Defteri'nde bulunmaktadır. Bu defterdeki 4 N. 909 (25 Şubat 1504) tarihli bir kayıta Sahaf Sofi'ye sultan tarafından 2.000 akçe ihşanda bulunduğu belirtilmektedir. Bkz. *Defter-i İn'âmât ve Tasaddukat*, Atatürk Kitaplığı Mc. 70, s. 38.

85 Sandık tabiri, belgede dolap yerine kullanılmaktadır. Dolap, Bedesten'de dükkân yerine kullanılan bir tabirdir. Etrafı ve üstü açık bir peyke veya sekiden ibaret olup arka taraflarında eşya koymaya mahsus dolaplar bulunduğu için bu tür dükkânlar dolap diye adlandırılmışlardır. Bkz. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I, İstanbul 1946, s. 471.

86 Belgede çarşıdaki sokakların köşesinde bulunan muhtemelen diğerlerinden küçük olan

olduğu ve iki sandıktan birinin Sahaf Edîbî, diğerinin de Sahaf Alâ'addin'in, bir zâviyenin de Sahaf Hüsam'ın, tasarrufunda bulunduğu belirtilir.⁸⁷ Edîbî ve Alâ'addin aylık 40, Hüsam ise 25 akçe kira vermektedir. Diğer bir zâviyenin kiracısı ile ilgili olarak şöyle bir kayıt vardır:⁸⁸

“Zâviye

Hacı Üveys

20 Akçe

Asıl: 3 akçe

Ziyâde: 17 akçe

[Kaydın kenarında] Zâviye-i mezbûrei sâbıkan Keşfi nâm kimesne ayda üç akçe icâreye tutup kendüsi âhara ayda on beş akçe icâreye virürmüş. Hâliyâ Hacı Üveys ayda yigirmi akçeye kabul itdügi sebebden aña virildi.”

Bu kayıтта bahsedilen kişi, büyük bir ihtimalle, Kanunî döneminin ünlü şâirlerinden Keşfi idi ve bu dükkânı sahaflık yapmak için kiralamıştı. Öyle anlaşılıyor ki bazı sebeplerden dolayı Keşfi sahaflık mesleğini sürdürememiş ve dükkânı başkalarına kiralayarak para kazanma yolunu tercih etmişti.

Bu kayıtlara göre tahririn yapıldığı tarihte bedestenin içinde sadece üç veya dört sahaf dükkânı vardır. Bu kadar az sayıdaki sahaf dükkânı Bedesten'in içindeki dolapların canlı bir tasvirini veren Hans Dernschwam'ın dikkatini çekmemiş olmalıdır ki eserinde burada bulunan sahaflarla ilgili bir şey söylemez.⁸⁹ Yukarıda zikri geçen 926 (1519) tarihli Ayasofya Evkafı'na dâir mukataa defterinden öğrendiğimize göre bu tarihte Bedesten'in dışında da dükkânlar bulunmaktaydı ve bunlardan, sahafalara tahsis edilmiş hiçbir dükkân mevcut değildi. Bundan dolayı Kapalıçarşı'nın ilk dönemlerinde, dâima tekrarlandığı gibi, bir sahaflar çarşısı olduğunu söylemek mübalağalı olur. Birkaç sahafın da Bedesten içindeki altın, gümüş ve kıymetli taşlar satan bölgeye yerleştirilmiş olmaları da dikkat çekici bir husustur.⁹⁰ Diğer taraftan aynı defterde belir-

dolaplar için kullanılan bir tabirdir. Bu gibi yerlerin kiralarının dolapların kirasının yarısı kadar olması ve bir kısmının da boş bulunması pek tercih edilmediklerini göstermektedir.

87 Atatürk Kitaplığı O. 64, s. 3b-4a.

88 Atatürk Kitaplığı O. 64, s. 4b.

89 Çarşıdaki dolapların tasviri için bz: *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, çeviren Yaşar Önen, Ankara 1992, s. 130-131.

90 XVI. asrın sonlarında Bezzâzistân'ı ziyaret etmiş olan İngiliz seyyahı Nicolas de Nicolay binanın bir tasvirini yaptıktan sonra burada çok değerli altın, gümüş, mücevherat ve çeşitli kürkler satıldığını belirtir: *Nicholas de Nicolay, The Nauigations, Peregrinations and Voyages, Made into Turkey*, London 1585, s. 62.

tildiğine göre Bedesten dışındaki dükkânların bir kısmı mücellitlere tahsis edilmişti. Defterdeki bu bölümün başlığının da “Cild Zanaatkârları” olduğunu görüyoruz. Mücellitlere ayrılan bölümden anladığımıza göre bu tarihte çarşıda “bab” olarak adlandırılan 42 mücellit dükkânı olup bunun yedisi boştur.⁹¹ Sahafların mücellitler gibi müstakil bir çarşıya sahip olmaları herhâlde daha sonraki tarihlerde gerçekleşmiştir.

XV. asrın sonlarına ve XVI. asrın ilk yarısına ait diğer bazı kayıtlarda da sahafların buldukları yerin Bezzâzistân (Bedesten) olarak belirtildiğini görüyoruz;⁹² Sinan Paşa'nın kardeşi Ahmed Paşa, Molla Lütî'yi (öl. 900/1494) padişaha şikâyet için yazdığı mektubunda Sinan Paşa'nın kitaplarından bahsederken “[Molla Lütî] Ben ğâ'ib iken bir cum'a gün haylisin satmış. Kadı-yı asker efendi meclisinde bi'l-müşâfehe muhâsama idüp, kadı-yı asker dahi emr eyledi ki cemi'-i kitapları Bezzâzistân'da fakir ma'rifetiyle emânet ola, ğavġamız, nizâmuz bir tarafa olunca diyü.” demektedir.⁹³ Şu'arâ tezkirelerinde bu dönemde yaşamış bazı sahaflardan söz edilir. XVI. asır tezkire yazarlarından Latîfî, şâir Likâyî'den bahsederken Bezzâzistân sahaflarından olduğunu belirtir.⁹⁴ Yine aynı asır tezkire yazarlarından Âşık Çelebi de şâir Âfitâbî'nin âşık olduğu civândan bahsederken, Bedesten'de kitap sahafı olduğunu söyler.⁹⁵ XVI. asrın ikinci yarısında, 977 (1570) tarihinde kaleme aldığı *Reşehât* adlı eserinde Muhyi-i Gülşenî de Mahvi-i Herevî'nin Bedesten'deki sahaf dükkânında bir araya gelen dönemin şâirlerinden bahseder.⁹⁶

91 Atatürk Kitaplığı no. O. 64, s. 20a-21a. Bu sayımın yapıldığı tarihten sekiz sene sonra yapılan bir sayımda ise 44 dükkândan sekizinin boş olduğu tespit edilmiştir. Bkz. Türk-İslâm Eserleri Müzesi no. 2204.

92 KA. 1, 156b. 1013/1604 tarihli bir muhalefat kaydında “bâzaristân-ı atık” şekli mevcuttur. Şimdilik elimizdeki tek örnek olduğu için yaygın bir kullanışa sahip olduğunu söyleyemeyiz. Bkz. KA. 1, s. 114.

93 TSA. E. 8101.

94 Latîfî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*, yay. haz. Rıdvan Canım, Ankara 2000, s. 490.

95 “Bu cümle ile Çerak derler bir civanun şem'-i hüsnüne pervâne imiş ve âteş-i ışk ile tutuşmaktâ bî-ihityâr olup divâne imiş. Mezbûr Çeraġ'a âhir-i ömründe biz de irişdük. İstanbul Bezzâzistân'ında kitab sahhâfî idi”. Âşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*, c. I, yay. haz. Filiz Kılıç, İstanbul 2010, s. 349.

96 “...Bezzâzistâna vardum. Mevlânâ Mahvi-i Herevi-i sahhâfın dükkânında ki müftî-zâdelerün hocası idi. Hayâlî'yi ve Riyâzî'yi ve Abdülġanı'yi ki sonra Kâdı-ı 'asker oldu ol zamân otuz mülâzım idi ve Dîvâne Kerîm Çelebi'yi ki Rızâyî tahallus idinür ki sonra Kudûs kazası virildikte intikal itdi ve Şeyh Sâyilî'yi müctemi' buldum”. *Reşehât*, s. 148a-b. Bu eserden şu çalışmada dolayısıyla haberdar oldum: Mustafa Koç, *Baleybelen Muhyi-i Gülşenî: İlk Yapma Dil*, İstanbul 2005, s. 21.

Bu dönemde yaşamış başka sahafların da olduğunu sicillerdeki bazı kayıtlardan öğrenmekteyiz. Balat Mahkemesi'nde görülen bir davayla ilgili kayıtlarda şahitler arasında Sahaf Abdi Çelebi, Sahaf Yunus, Sahaf Bedreddin b. Abdullah ve Sahaf Mustafa Çelebi'nin adlarına rastlamaktayız.⁹⁷ Üsküdar Mahkemesi'ne ait bir sicilde de Sahaf Musli Çelebi b. Ahmed Çelebi'nin ismi bir alacak davası dolayısıyla zikredilmiştir.⁹⁸ 999 Ramazan'ında (Temmuz 1591) düzenlenen bir vakfiyedeki şahitler arasında Sahaf Bedreddin Mahmud b. Abdullah da bulunmaktadır.⁹⁹ Sahaf Mustafa Çelebi b. Ahmed'in ismi de Rumeli Sadareti'ne ait 8 Ra. 1003 (21 Kasım 1594) tarihli bir kayıтта geçmektedir.¹⁰⁰

İstanbul'daki sahaflığın Bezzâzistân-ı Atîk'in civarındaki dükkânlarla ne zaman yayıldığını kesin olarak tespit etmek mümkün olamamaktaysa da, XVI. asrın ortalarına doğru sahafların Eski Bedesten'in Halıcılar Caddesi'ne açılan kapısından başlayan kendilerine mahsus sokağa yerleşmeye başladıkları ileri sürülebilir. XVI. asrın ortalarında İstanbul'da bulunan Petrus Gyllius, Theodosius Sütunu'nun nerede olduğundan bahsederken, "Sultan Bayazıt tarafından yaptırılan yeni hamama yakın bir yerde yapılmış olduğunu öğrendim. Bayazıt, hamamı daha rahatlıkla yaptırabilmek için ben İstanbul'a gelmeden kırk yıl önce sütunu yıktırmıştı. Bu hamamın ötesinde, kitapçı dükkânlarının bulunduğu geniş bir cadde doğruya doğru genişler, Sultan Bayazıt'ın türbesi, câmisi ve kervansarayıyla sona erer"¹⁰¹ dediğine göre bu tarihte sahafların sayısı bir çarşı oluşturacak kadar çoğalmıştı ve kendilerine mahsus bir bölgeye yerleşmişler. Muhyi-i Gülşenî de yukarıda bahsettiğimiz eserinde başından geçen bir olayı anlatırken "...Gel ardu mca diyüp Bezzâzistân'da Sahaflar içinden Takyeciler Kapusu'ndan başumda mücevveze ve arkamda uzun yenli çuka Bit Pazarı içinden İrğad Pazarı'ndan Okçılar'dan Kâğıtçılar içinden Şeyh Vefâ kurbunda Gürânî Mescidi yanında biraderün evine geldük" demesinden¹⁰² sahafların XVI. asrın ikinci yarısında "Bedesten-i Atîk" dışında kendilerine âit bir çarşıya kavuştuklarını anlıyoruz.

97 ŞS. Balat Mahkemesi 2, s. 51a, 53b, 59a, 68a. (Şevval-Zilhicce 970/Mayıs-Temmuz 1563).

98 ŞS. Üsküdar Mahkemesi 84, s. 28b. (Evâil-i B. 1000/Nisan 1592).

99 VGMA. 594, s. 3.

100 ŞS. Rumeli Sadareti 21, s. 74a.

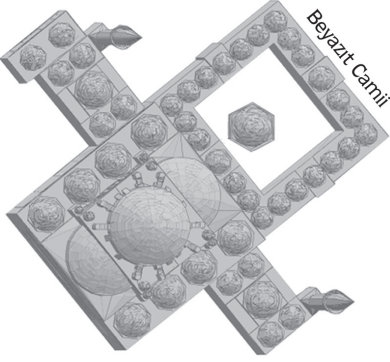
101 Petrus Gyllius, *İstanbul ve Tarihi Eserleri*, çev. Erendiz Özbayoğlu, İstanbul 1997, s. 139.

102 *Reşehât*, s. 151a. Bu kayıttan şu çalışma dolayısıyla haberdar oldum: Mustafa Koç, *Baleybelen Muhyi-i Gülşenî: İlk Yapma Dil*, İstanbul 2005, s. 23.

Kuzey

0
100 m

Beyazıt Camii

Nuru Osmaniye Camii

Sahaflar Çarşısı'nın Kapalıçarşı'daki yerleşim planı.